

О.Ю. Красовська, к.е.н.,
керівник департаменту магістерських програм Школи бізнесу
Дніпропетровського університету економіки та права
імені Альфреда Нобеля

РОЛЬ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ УМОВАХ

В статті розглядається роль освіти, зокрема вищої, в сучасних умовах глобалізації економіки. Проаналізовано дефініції поняття «освіта», розглянуто основні функції освіти та запропоновано власне трактування поняття «система освіти». Визначено вплив глобалізаційних процесів, інтеграції та інтернаціоналізації на розбудову сучасної освітньої системи та формування світового освітнього простору.

В статье рассматривается роль образования, в частности высшего, в современных условиях глобализации экономики. Проведен анализ дефиниций понятия «образование», рассмотрены основные функции образования и предложено собственное трактование понятия «система образования». Определено влияние глобализационных процессов, интеграции и интернационализации на развитие современной системы образования и формирование мирового образовательного пространства.

The article is devoted to the role of higher education in the modern conditions of economic globalization. The analysis of the definition «education» has been made, the main functions of the education have been studied and the author's own interpretation of the term «educational system» has been offered. The influence of global processes of integration and internationalisation on the development of

modern system of education and formation of the world educational system have been examined.

глобалізація, інтернаціоналізація, інтеграція, освіта, система освіти, функції освіти, світовий освітній простір

В епоху глобалізації найвпливовішими факторами соціальної динаміки стають інформація, наука і освіта. В економіці знань основною рушійною силою прогресу стає людина, оскільки саме вона створює знання. Однією із основних галузей, що беруть участь у створенні людського капіталу, є освіта.

Дослідження ролі освіти в сучасних глобальних умовах можливе лише за умови розуміння самої природи освіти. Значення, в якому поняття «освіта» вживається зараз, усталилося наприкінці XVIII століття, особливо під впливом Гете, Песталоцці та неогуманістів, і означало тоді загальний духовний процес формування людини на протигагу виховним методам прихильників просвітителів.

Родоначальником терміну «філософія освіти» був американський філософ Джон Дьюї, засновник інструменталізму, варіанту прагматизму. Його книга «Лекції з філософії освіти» вийшла у 90-х роках минулого століття. У той же час, що й Дьюї в Америці, у Росії про філософію освіти говорив В. Розанов. Він обґрунтовував ідею необхідності наукової розробки філософії освіти й виховання [7, с. 105].

Буквальне значення терміна «освіта» – «формування образу». У цьому тлумаченні його ввів у педагогіку Йоганн Генріх Песталоцці. Це поняття багато в чому подібне до широкого розумінням виховання, тому термін «освіта» у широкому змісті використовується у деяких роботах останніх років і для позначення навчально-виховного процесу. У педагогічній літературі поняття «освіта» ставиться насамперед до передачі й засвоєння знань, умінь і навичок, формування пізнавальних інтересів і здатностей, до спеціальної підготовки до професійної діяльності [6, с. 109] (табл. 1).

На думку українського вченого В. Б. Шевченка, освіта – це поняття філософії і культури, що теоретично фіксує, виражає і пояснює соціокультурне самовідтворення конкретно взятої нації і, зрештою, всього людства. Педагогічно освіта розуміється як школа, в якій спеціально створений у суспільстві «цех» учителів навчає учнів і студентів. Політично освіта – це найдешевший засіб реалізації довгострокової державної політики, мета якої – максимально пристосувати молоде покоління до вимог режиму влади й правопорядку. Загалом зміст поняття «освіта» досить складний. Функціонально воно усталює в сучасному вимірі суспільного буття створені в різних місцях і в різні часи людьми такі знання, уміння, вигадки, знаки і символи, що забезпечують соціокультурне самозбереження, ідентичність націй.

Таблиця 1

Визначення поняття «освіта» [4]

№ з/п	Автор (и)	Характеристика поняття «освіта»
1.	Комаровський Б. Б.	В одних випадках цей термін уживається у значенні «нагромадження знань» (синонім – збільшення наук), в інших – як «виховання у вузькому змісті» (синоніми – наставляння, освіта серця).
2.	О. Новіков	Освіта як процес навчання.
3.	XX сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО	Процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання.
4.	Хоруженко К. М.	Освіта – соціальний інститут, «за допомогою якого здійснюється передача культур, спадщини (професійних знань та умінь, моральних цінностей тощо) від одного покоління до іншого, а також соціалізація індивіда і підготовка його до оволодіння різними соціальними ролями».
5.	Конох М. С.	«Освіта – не лише спеціалізована діяльність, а й соціальний інститут. І як кожна соціальна інституція, вона характеризується багатовимірністю - економічно-фінансовою, політичною, світоглядною».
6.	Тюмасева З. І., Богданов Є Н., Щербак Н. П.	Освіта - це комплексне педагогічне явище, «яке інтегрує в собі навчання, виховання і цілеспрямований розвиток людини як особистості».

№ з/п	Автор (и)	Характеристика поняття «освіта»
7.	Панченко Л. П., Гальперіна В. О.	Освіта «має безліч характеристик, одночасно включаючи: принципи (концепції, парадигми, моделі та ін.); засоби (величезна мережа закладів); методи (найрізноманітніші операційні дії для досягнення максимального результату мінімальними зусиллями); процес (реальний перебіг отримання сутнісної частини освіти, організація якого повинна враховувати нововідкриті закони діяльності людського мозку сучасні характеристики того емоційно-інформаційного поля, в якому зростають підростаючі покоління); результати – усе те, що необхідно засвоїти, виходячи зі стін навчального закладу, і використовувати в практичній діяльності».
8.	Андрущенко Т. В.	Освіта є процесом суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя (педагога) й учня (студента), спрямованої на передачу (засвоєння) знань, формування вмінь і навичок, виховання культури мислення і почуття, здатності до самонавчання і самостійної життєтворчої діяльності».
9.	Євтодюк А. В.	Освіта – «один із найяскравіших і найзагадковіших загальноцивілізаційних феноменів. Із часу свого виникнення і до сьогодні вона – відкрита, нелінійна й динамічна соціокультурна система, що постійно розвивається. Кожна історична епоха, кожен етап людської цивілізації відбивається в освіті, немов у гігантському дзеркалі».
10.	Степаненко І.	Освіта є «полем, де перетинаються педагогіка, етика і політика, взаємодіють різні соціальні інститути у здійсненні освітнього процесу, виявляється внутрішня єдність індивіда і суспільства».
11.	Піщулін Н. П.	«Освіта не лише індивідуальна, суспільна, але й всезагальна онтологічна форма розвитку», «така ж фундаментальна форма існування буття, як простір, час, рух».

Якщо йдеться про вищу освіту, то її характерними ознаками є «єдність соціального, культурного, економічного та наукового середовища, яке на основі системності та взаємодії формує певний інтегральний модернізаційний результат, що виявляється у процесах удосконаленого відтворення суспільства»; «для вищої освіти показовим є системне

відтворення на високому інтелектуальному і культурному рівнях одночасно всіх елементів процесу набуття, відновлення і продукування знань: джерела знань (науки), носія знань (викладача), об'єкта та суб'єкта знань (студента)» [3, с. 113].

Поняття освіти лежить в основі розбудови системи освіти — як національної, так і глобальної. За словами А. Євтодюк, поняття «освітня система», або «система освіти», ще не отримало загальновизнаного означення у спеціальній літературі, незважаючи на те, що широко використовується в різних контекстах у наукових публікаціях із педагогіки, соціальної філософії, філософії освіти, соціології освіти Н. Бордовської, Н. Булгакової, Є. Гусинського, В. Кременя, А. Лігоцького, М. Лукашевича, В. Лутая, І. Підласого, Ю. Турчанінової, А. Реан, Н. Щубелки та багатьох інших науковців [2].

Згідно з визначенням А. Євтодюк, освітня система — це системоформуюча підсистема національної системи освіти, наділена специфічними функціями; впорядкована, структурна, самоорганізована цілісність історично зумовлених і взаємопов'язаних поглядів, переконань, ідеалів, національних традицій та практикуючих дій, об'єднаних спільними мотивами, задачами і цілями, спрямованими на навчання й виховання людини задля досягнення нею певного рівня освіченості як ступеня становлення особистості. Освіченість є не лише ступенем становлення особистості, а й розкриттям (освітленням) її духовних, інтелектуальних, творчих можливостей у контексті культурного надбання людства і загальнолюдських цінностей [2].

Можна сказати, що *система освіти — соціальний інститут, який специфічними методами реалізує процес соціально-економічного розвитку регіону, держави, світу.*

Організована освіта як підсистема суспільства склалася історично. Щодо передумов її виникнення існують різні думки. Одні вчені визначальними вважають соціально-економічні чинники, матеріальне виробництво, інші

систему освіти виводять з практики священнослужіння, державного управління. Враховуючи різні погляди, можна вважати, що система освіти сформувалася внаслідок зміни організації всієї суспільної життєдіяльності.

З точки зору сучасної глобальної економіки найбільш глибоко на концептуальному рівні система освіти була охарактеризована Д. Нормом. Він зазначав, що неокласична теорія не може пояснити освітню систему суспільства, оскільки «значна частина цієї системи орієнтована скоріше на інвестування не в людський капітал, а на впровадження системи цінностей у свідомість членів суспільства» [8, с. 54]. Якщо суспільству вдається успішно використати освіту як систему впровадження цінностей, вважає Норт, то результатом цього стає формування в свідомості членів суспільства відношення до його цінностей, порядків, законів і традицій як «легітимних» - правильних та справедливих.

Сутність системи освіти як соціально-економічного інституту полягає передусім в її функціях, які у різних країнах і в різні історичні періоди виявляються неоднаково. Соціально-економічна функція освіти – роль, яку освіта як соціально-економічний інститут виконує щодо потреб суспільства або окремих його сфер. На її особливості впливають рівень розвитку і потреби суспільства, сформульовані державою соціальна мета і принципи освіти. Аналіз соціально-економічних функцій освіти дає змогу визначити властивості, специфіку, межі освіти як соціального феномену.

1. Функція професіоналізації. Одна з основних у системі освіти, вона полягає у підготовці кваліфікованих кадрів для всіх сфер економічного життя, що зумовлює професійну спрямованість майже всіх ступенів та етапів системи сучасної освіти.

2. Функція взаємодії освіти з соціальною структурою суспільства. З функціоналістської точки зору, освіта — це раціональний спосіб розподілу людей відповідно до їх здібностей, коли найталановитіші й найактивніші особи посідають вищі посади та отримують найвищі доходи. Згідно з теорією людського капіталу освіта — це капіталовкладення в тих, хто навчається. Як

і всі капіталовкладення, в майбутньому воно принесе прибуток. На підставі цього обґрунтовується нерівність дорослих людей, зумовлена кількістю і типом капіталовкладень, інвестованих в їх освіту. Такі аргументи виправдовують нерівність між людьми, оскільки суспільство здійснило неоднакові витрати на їх підготовку до різних видів діяльності.

3. Виховна функція системи освіти. Полягає у формуванні за допомогою цілеспрямованої діяльності певних соціальних рис світогляду у підростаючих поколінь, визнання ними пануючих у суспільстві норм поведінки, ціннісних орієнтацій, тобто у підготовці молоді до виконання певних соціальних обов'язків. За допомогою освіти зберігаються культурні цінності, які передаються від одного покоління до іншого.

4. Функція загальноосвітньої підготовки. Загальноосвітня підготовка допомагає розширити межі професіоналізму, розкриває простір для ерудиції та кругозору. Крім того, фахова підготовка, засвоєння спеціальних знань неможливі без попередньої загальноосвітньої підготовки. Вона є базою для набуття спеціальних знань, перекваліфікації, розвитку здібностей, професійної адаптації. Освіта не є фактором, що відразу споживається. Скоріше, це капіталовкладення, яке у майбутньому принесе прибуток. Такий капітал нагромаджується у процесі навчання, а система безперервної освіти не дає йому знецінитись. Одержана в юності загальноосвітня підготовка є основою для подальшої безперервної освіти.

5. Науково-дослідна функція освіти. Вона ще недостатньо досліджена. Але, безсумнівно, створення нового знання постійно відбувалося у структурі освіти, оскільки чимало вчителів і викладачів завжди цим займалися. Тривалий час ця функція була побічною для системи освіти, в лоні якої до XIX століття у кращому разі розвивалися гуманістичні та схоластичні науки. Природничо-наукове знання еволюціонувало не лише поза системою освіти, а й часто і поза межами офіційної науки. Інституційне науково-дослідна функція оформилася в епоху промислової революції наприкінці XVIII — початку XIX століть. Саме в цей час розпочалися інтенсивні дослідження в

галузі природничих наук. Взагалі реалізація цієї функції зосереджена у вищій ланці системи освіти. Вже наприкінці XIX століття в обов'язки викладацького складу вищих навчальних закладів увійшло одночасне виконання ролей дослідника і педагога, а самі вони стали зосереджуватися на фундаментальних, а згодом і на прикладних дослідженнях.

З середини XX століття наука стає провідним чинником у системі продуктивних сил, визначає темпи розвитку не тільки матеріального, але й духовного виробництва, диктує характер його технічних, технологічних, організаційних та структурних змін. Виникає нова економіка – економіка знань. Вона створює, поширює і використовує знання для забезпечення свого зростання і конкурентоспроможності, застосовує знання у різноманітній формі у вигляді високотехнологічної продукції, висококваліфікованих послуг, наукової продукції та освіти. Це – економіка, в якій знання збагачують усі галузі, всі сектори і всіх учасників економічних процесів [1, с. 52].

Дати вичерпний ряд тенденцій майбутнього освіти надзвичайно складне заняття із-за неоднорідності і багатофакторності розвитку світового співтовариства на початку XXI століття. На XI Всесвітньому конгресі товариств з порівняльної педагогіки «Нові виклики, нові парадигми: освіта на шляху в XXI століття» (Південна Корея, 2001 р.) виділялось чотири базові характеристики глобальних процесів у світовому співтоваристві, які необхідно враховувати при розбудові сучасної освітньої системи:

- сучасний світ являє собою цілісну соціально-політичну систему, тому проблеми, що виникають в одній країні, неминуче призводять до змін у інших країнах;
- використання сучасних інформаційних технологій і засобів масової інформації дає можливість людям різних країн та національностей приєднатись до одних і тих же культурних цінностей;
- змінюється уявлення людини про простір: він ніби зменшується. Сучасні засоби комунікації дозволяють спілкуватись і працювати на відстані. Тому у всіх галузях життєдіяльності суспільства зростає питома вага

міжнародного співробітництва. Створюються реальні передумови для формування єдиного економічного, інформаційного, освітнього простору, для планетарного громадського устрою;

- знижується роль держави у житті суспільства. Політична і економічна влада все частіше переходить до транснаціональних корпорацій, які починають впливати на траєкторію і характер соціальних, культурних та освітніх процесів у різних країнах та регіонах [5, с. 107].

Ці риси сучасного суспільного розвитку суттєво впливають на світовий освітній простір і спричиняють неоднозначні процеси. З одного боку, світова спільнота усвідомлює і визнає вирішальну роль освіти у розвитку кожної особистості упродовж життя й у вирішенні проблем гуманізації сучасного суспільства в цілому; на всіх рівнях функціонування освіти в суспільстві – у побудові освітньої політики, організації процесу навчання, виробленні методичних підходів тощо – починають враховуватися сучасна реальність: академічна мобільність, інтенсифікація інформаційних процесів, необхідність гуманістичного підходу, розквіт ідеї безперервної освіти тощо; нові інформаційні технології дозволяють підвищити якість освіти у віддалених районах і сільській місцевості, забезпечують залучення учнів до сучасних наукових досягнень.

З іншого боку, стрімкими темпами проходять інтернаціоналізація та інтеграція світового освітнього простору; розвинуті країни і міжнародні організації за допомогою економічного тиску розширюють експансію нововведень у сферу освіти країн, що розвиваються, і нових незалежних держав. При цьому нерідко ігноруються освітні і культурні традиції цих країн, місцеві соціокультурні умови. Це посилює формування регіональних тенденцій у сфері освіти, спричиняє підвищення функцій етнічних мов у навчанні і вихованні, зростання питомої ваги етнокультурного компонента в змісті освіти тощо. Слід відзначити, що названі тенденції є характерними для всіх поліетнічних держав, таких як США, Великобританія, Іспанія, Індія, Росія, Україна тощо.

Глобалізація, яка впливає на всі сфери життя, не проходить і повз освіти. Характерними рисами глобалізації у галузі освіти є уніфікація знань, загальне прагнення країн світу до досягнення високої якості освіти.

Глобалізація призводить до загострення конкуренції на міжнародному ринку освітніх послуг. Ринок освіти вражає за своїми масштабами. За оцінками ВТО, його ємність складає близько 50–60 млрд доларів. Якщо врахувати, що кожен іноземний студент не лише вчиться, а й десь живе, харчується тощо, то можна подвоїти цю цифру. Основні конкуруючі центри — це США, які займають приблизно третину ринку, ще 30% займає Європа, 10–15% — частка Нової Зеландії й Австралії. Експортом освітніх послуг займаються 129 країн, це приблизно 70% всіх держав. Піввідсотка світового ринку освітніх послуг займає Росія, частка України і того менше. Студенти здобувають вищу освіту в зарубіжних країнах, а застосовують отримані знання, працюючи у міжнародних компаніях по всьому світу. У провідних ВНЗ Великобританії, США, Канади до 80% студентів – іноземні громадяни (рис. 1).

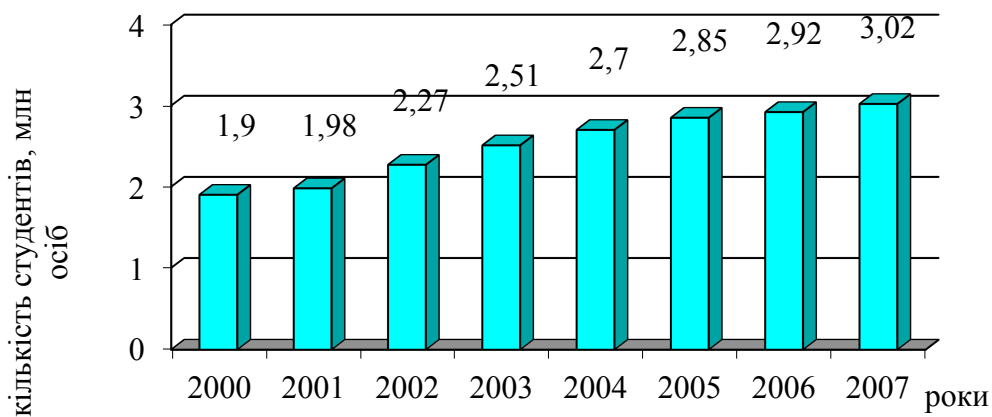

Рис. 1. Динаміка кількості студентів, що навчаються за межами своєї країни за період 2000–2007 рр., млн осіб [9–12]

З розвитком процесів глобалізації освітні послуги перетнули національні межі, розвиваються транснаціональні і міжнародні освітні програми.

Віддзеркаленням процесу інтеграції є співпраця освітніх організацій і національних освітніх систем у розробці єдиних стандартів якості й одиниць вимірювання навчального навантаження.

Змінюється роль освіти в сучасному світі – вона перетворюється на тривалий і безперервний процес, оскільки протягом всього життя людина стикається з проблемою старіння знань, необхідністю їх оновлення, поповнення й освоєння нових професійних областей. Ці зміни, характерні для самого процесу освіти, відбуваються на фоні глобальних процесів, що охоплюють економіку окремих країн, регіонів і світу в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бобылев С. Н. Развитие человеческого потенциала в России / С. Н. Бобылев // Вестник Московського державного університету. – Сер. 6. Економіка, 2005. – № 1. – С. 51–62
2. Євтодюк А. В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03. / А.В. Євтодюк. – Київ, 2002. – 20 с.
3. Калюжна Т. Основні напрями розвитку вищої освіти України у ХХІ столітті / Т. Калюжна // Вища освіта України – 2006. – Додаток 3 (т. 4) – С. 106–114.
4. Красовська О.Ю. Розвиток світового ринку вищої освіти: дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.00.02 - світове господарство і міжнародні економічні відносини / О.Ю. Красовська. – Київ, 2010. – 200 с.
5. Методологические проблемы сравнительной педагогики // Педагогика. – 2002. – № 2. – С. 107.
6. Педагогика / Под ред. Г. Нойера, Ю.К. Бабанского. – М. : Педагогика, 1984. – 368 с.

7. Розанов В. В. Сумерки просвещения. / В. В. Розанов. – М. : Педагогіка, 1990. – 601 с.
8. North D. Structure and Change in Economic History / D.North. – New York, London: W.W. Norton and Company, 1981. – 228p.
9. Education at a Glance: OECD Indicators - 2006 [Electronic resource]. – URL: www.oecd.org/rights/
10. Education at a Glance: OECD Indicators - 2007 [Electronic resource]. – URL: www.oecd.org/rights/
11. Education at a Glance: OECD Indicators - 2008 [Electronic resource]. – URL: www.oecd.org/rights/
12. Education at a Glance: OECD Indicators - 2009 [Electronic resource]. – URL: www.oecd.org/rights/